

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.04.093>

УДК 811.161.2:81-112.2

Р. О. КОЦА, кандидат філологічних наук, науковий співробітник
відділу історії української мови та ономастики,
Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: rgomonai@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2074-2250>

РОЗВИТОК КНИЖКОВОЇ ТРАДИЦІЇ НА ЗАКАРПАТТІ

У статті подано загальну характеристику релігійних творів, написаних церковнослов'янською мовою на Закарпатті в XIV—XV ст. (Ужгородський півустав, Мукачівський Псалтир, Королевське Євангеліє 1401 р.), а також пам'яток ділового стилю, написаних староукраїнською мовою (післямова до Королевського Євангелія, дарча грамота Стефана Винца 1401 р., підтвердна грамота синів воєводи Балка 1404 р.). Визначено основні мовні особливості рукописів, установлено належність релігійних творів до церковнослов'янської мови української редакції, а ділових пам'яток до староукраїнської, яка функціонувала на Закарпатті в згаданий період. Показано, що, незважаючи на більше чи менше висвітлення в науковій літературі, низка питань залишається недослідженою, а мова цих рукописів потребує докладнішого вивчення.

Ключові слова: староукраїнська мова, церковнослов'янська мова, пам'ятки Закарпаття XIV—XV ст., закарпатський діалект.

Потужним чинником розвитку будь-якої мови є суспільно-політичні, економічні, культурні та інші історичні умови, у яких існує народ у той чи той період. Саме вони зумовлюють стан і визначають статус мови на конкретній території. З такого погляду Закарпаття є надзвичайно цікавим регіоном, адже більшу частину своєї історії воно входило до складу іншого, ніж решта українських теренів, політичного утворення. Це зумовило переплетення різних етносів, мов, культур, релігій, що не могло не накласти певний відбиток на мову названого регіону. Свідченням цього є невелика, проте унікальна та своєрідна, книжкова спадщина Закарпаття XIV—XV ст., що зароджувалася та формувалася завдяки діяльності православних монастирів, які на той час стали важливими культурно-освітніми центрами краю.

Цитування: Коца, Р. О. (2021). Розвиток книжкової традиції на Закарпатті. *Українська мова*, 4(80), 93—108. <https://doi.org/10.15407/ukrmova.2021.04.093>

Метою статті є загальний огляд писемної спадщини з території Закарпаття, визначення основних мовних ознак збережених до сьогодні пам'яток, а також спроба показати, що, незважаючи на загальноукраїнське тло, для цих творів характерні риси, непритаманні староукраїнським пам'яткам з інших територій України.

У XIV—XV ст. територія сучасного Закарпаття належала до складу Угорського королівства, до якого ввійшла в кінці XI — на початку XII ст. Після утвердження на цих землях угорських феодалів одразу відбувається поширення католицизму, а з ним і впровадження латинської писемності. Латина стає офіційною мовою Угорського королівства (Гранчак, 1993, с. 158). Нею писали королівські грамоти, видані феодалам і церквам на володіння землею, фортецями, містами; різні акти про утворення та діяльність комітатів тощо. Водночас зростає вплив і поширення угорської культури насамперед через активну діяльність освічених угорських монахів, які вже з XII ст. виголошували в церквах проповіді угорською мовою (там само). Однак станом на XIV—XV ст. провідною на Закарпатті залишалася православна релігія, а Грушівський та Мукачівський монастирі стали знаковими культурно-освітніми осередками краю. Саме там було створено богословські та народні школи, де навчалися священнослужителі, котрі, крім релігійних справ, переписували церковну літературу та розповсюджували її серед населення.

Однак, попри активну діяльність монастирів, від книжкового багатства минулого сьогодні лишилася мізерна частка (Долгош-Сопко, 2008, с. 62—63). Книги були втрачені внаслідок повеней, пожеж, інших стихійних лих, їх знищували різні загарбники, зокрема турецько-татарські. Значну кількість манускриптів знищено під час міжконфесійних непорозумінь та війн. Як зазначав М. М. Лучкай, «все, що можна було вбити і спалити, а також зруйнувати, не уникло жорстокості варварів» (Лучкай, 1999, с. 154). Можна припустити, що багато писемних пам'яток Закарпаття було не тільки знищено, але й вивезено за його межі під час загарбницьких війн та пограбувань (Долгош-Сопко, 2008, с. 62—63).

До рукописів XIV—XV ст. з території Закарпаття, які збереглися до нашого часу, належать Ужгородський півустав кін. XIV — поч. XV ст., Мукачівський Псалтир XV ст. та Королівське Євангеліє 1401 р.

Ужгородський півустав — рукопис найдавнішого «пергаментного» часу. На початку XX ст. пам'ятка перебувала в бібліотеці Ужгородського товариства «Просвіта», куди потрапила як подарунок отця-каноніка Г. Шуби. Саме там її відшукав і дослідив О. М. Колесса. Його праця «Ужгородський “Пол'єстав”», у пергаментній рукописи XIV в.» було надруковано 1926 р. (Колесса, 1900).

На основі докладного палеографічного аналізу О. М. Колесса дійшов висновку, що почерк Ужгородського рукопису — це мішаний тип півустава, який розвинувся на українських землях на давнішій основі у зв'язку із сучасним українським уставом, приймаючи щедро й елементи графіки південнослов'янського півустава XIV ст. (там само, с. 16—17).

З огляду на це дослідник доводив, що книгу переписано наприкінці XIV ст. (там само, с. 54).

На початку рукопису бракує кілька листків, тому оригінальна назва пам'ятки не збереглася. Однак у записці дяка Теодора, на листках 95 β — 101 α, цю книгу названо Полѹставъ, що повністю відповідає її змісту. «Се була підручна книга для щоденних і святочних духовних занять, богослужень і молитв для священників-черців» (там само, с. 20). Рукопис містить багато монастирських приписів, серед яких, зокрема, на л. 68 β читаємо, як потрібно йти до трапези й поводитися на ній: «йдем же изъ ц̄ркви предними дверми. предходить же попъ. слоуживыи во ть д̄нь. по немь же игоуме(н) по немь же и прочии попове. по них же и прочии братїа. Адоуѡии же ни какоже да не бесѣдоуютъ. братїа межю собою. Два же врадъ да не ходатъ но єдинъ по єдиномуу. Достигже въ трапе(з)и бл̄гвить игоумень ѡстие и питье. и садоутъ вси каждо ихъ на свое(м) мѣстѣ. и начноутъ ѡсти. чтец же начинає(т). чести. адению же подобає(т) быти со многими молчаніє(м). По преданію ст̄х ѡць наши(х)» (Уж. П., с. 68 β). Отже, книга була призначена для духовних потреб ченців. Проте це не повний монастирський устав, а тільки півустав. За змістом в основних положеннях він відповідає Печерському монастирському уставу 1051 р., який написав ігумен Теодосій.

На думку О. М. Колесси, автором цієї пам'ятки була особа з Київського печерського осередку або сфери його впливів, про що свідчать записки про київського митрополита Олексія та вказівки на київську релігійну традицію в самому тексті Ужгородського півуставу (Колесса, 1900, с. 55), зокрема поетична згадка про Феодосія Печерського (Уж. П., с. 156 β), уступ, присвячений Борисові й Глібові (166 β), тощо. Переписувачем пам'ятки був представник українських говорів Східного Закарпаття (Мараморощини) (там само, с. 51), на що вказує і мова рукопису. Церковнослов'янська у своїй основі мова Ужгородського півуставу містить цілу низку ознак, характерних безпосередньо для староукраїнських пам'яток з інших територій нашої країни, або ж таких, що хоч і виявляються в староболгарських пам'ятках, але найширше представлені в староукраїнських. Зокрема:

1) поширення сполук **ѡа, ѡю, ѡє**, характерних для староукраїнських та староболгарських пам'яток, поряд із **ѡа, ѡю, ѡє**: *смѣрєньи* (Уж. П., с. 2 α), *тѹєславѡа* (7 β), *соудѡа* (12 β), *смертью* (30 β), *питьє* (68 β), *поклананьє* (86 β, 144 β) та ін., однак *радованіє* (4 α), *весєліє* (193 β), *братїа* (9 β), *встанїю* (28 α) та ін.

2) поява, хоч і обмежена, «нового» **ѡ**: *андрѡа* (34 β, 119 α, 139 α, 163 β, 171 α—β), *прилѡжно* (37 α) тощо;

3) **о** замість **є** після шиплячих приголосних: *оутвердишомоу* (93 α), *изведшомоу* (93 β), *оубившомоу* (93 β), однак *створшємоу* (93 α), *отрѡсшємоу* (93 α), *поразившємоу* (93 β);

4) палаталізація шиплячих приголосних та **ц**: *наоучюса* (2 β, 4 β), *чюдєсѣхъ* (3 α), *чєстнѣйшю* (7 β), *нашю* (10 β), *пшєницю* (11 β), *доушю* (12 α,

14 β, 26 β), *притчю* (14 β), *блоудницю* (183 β), *младенець* (95 β), *страдалець* (151 α) та ін.;

6) палаталізоване **р**: *трапє(з)* (67 β), *на трапєзѣ* (130 α) та ін.;

7) поширення сполук **ги, ки, хи**: *на враги моя* (44 β), *телєсныа недоуги исцѣлити* (85 α), *побѣдить враги* (90 β), *в вѣки* (120 β);

8) закінчення **-ови** в давальному відмінку однини та **-ове** в називному множини іменників *ѡ-основи: *мирови* (40 α, 143 α), *грѣхови, гадове* (70 β);

9) форми займенників **тобѣ, собѣ**: *сти(х) испо(в)ѣ(м) тобѣ ги бѣ* (120 β), *слава тобѣ* (91 α, 91 β), *тобѣ кланати са* (142 β), *входи(т) в кѣлью пое(т) собѣ* (181 α), *поклонше са братья пре(д) игоумєно(м) глѣє в собѣ* (9 β);

10) закінчення **-мо**, хоча дуже обмежено, в дієсловах 1 особи множини теперішнього часу: *воздвигнѣмо са* (120 α) та ін.

На діалектно-територіальну належність пам'ятки, а саме на східну частину Закарпатської території, вказують такі риси: 1) широко розвинена палаталізація шиплячих приголосних (*чюдєсѣхъ* (3 α), *нашу* (10 β)); 2) **ги, ки, хи** замість **гы, кы, хы** (*телєсныа недоуги* (85 α), *побѣдить враги* (90 β), *в вѣки* (120 β)); 3) гіпертрофічне епентетичне **л** (*блѣгословленаа* (75 β, 123 β), *благословленє* (207), *ѡкровленїє* (75 α)); 4) форма закінчення **-мо** в дієсловах 1 особи множини теперішнього часу (а не **-ме**) (*воздвигнѣмо са* (120 α)); 5) форма **тобє** в родовому та знахідному відмінках (*боаѣимъ са тобе* (2 α), *пѣти тобе* (17 α)) (Колесса, 1900, с. 51).

Дослідивши мову Ужгородського рукопису, О. М. Колесса дійшов висновку, що «у мові і правописі Ужгородського Півуставу бачимо помітне консервативне стремління писців — задержати старинну церковно-словянську основу текстів, якими вони користувалися; але се їм часто не вдається, і вони мимоволі піддаються впливови народної мови їх рідних сторін, яка продирається через церковнословянський підклад... У правописі нема (поруч незначних відтінків) — типових прояв середно-болгарської або молдавсько-волоської графіки, — а натомість бачимо чи мало прикмет східнословянської редакції» (там само, с. 50).

Отже, Ужгородський півустав переписав закарпатський писар, очевидно з Мараморощини, з київського або близького до Києва протографа, який не зберігся до наших днів.

Текст пам'ятки містить покрайні записи, виконані румунською та ламаною угорською мовами. Румунські записи поч. XVIII ст. свідчать про те, що Ужгородський півустав зберігався там, де українська етнічна територія межує з румунською, тобто на Буковині чи Мараморощині. Однак поряд із румунськими майже одночасними є записи угорською мовою, що вказує однозначно на територію Закарпаття.

Появу пам'ятки вчені пов'язують з діяльністю Грушівського монастиря. Покрайні записи дали підстави Є. Л. Недзельському припустити, що цей статут було прийнято в Грушівському монастирі, заснованому волохом (Недзельський, 1932, с. 33—34). В. Л. Микитась уважав, що напівустав був щоденною підручною книгою ченців саме Грушівського монастиря, оскільки там є записи румунською мовою кириличними буквами

(Микитась, 1966, с. 70). Пізніші записи угорською мовою, на думку дослідника, разом із румунськими «складають географію пересування книги з Грушева через Горінчово, Великі Гейвці, Коритняни до Ужгорода» (там само).

Пам'ятку написано «на тонкім (з виїмкою деяких листків послідної частини), добре виправленім пергаміні» (Колесса, 1900, с. 137). Кодекс має 209 (208 + 1 нумерований листок) сторінок, написаний уставним письмом з елементами півуставу, трьома почерками. Оздоблений цей манускрипт дрібними кіноварними стовпчикоподібними ініціалами. На арк. 119 а намальовано кіноварні пасхальні ключі у формі рук та календарні кола (Запаско, 1995, с. 266). Як зазначає О. І. Сопко, таких пергаментних пам'яток збереглося дуже мало не тільки на Закарпатті, але й в Україні загалом (Сопко, 2014, с. 78). Тому Ужгородський півустав дуже цінний не тільки як джерело з історії писемності, але і як унікальний витвір мистецтва.

На жаль, у 1971 р. Ужгородський півустав разом із Мукачівським Псалтирем викрали з фондів Закарпатського краєзнавчого музею. Вдалося повернути тільки Псалтир, але цінну мініатюру з нього — трифігурну композицію із зображенням Христа, Давида та Іоанна Логофета, яка належить до числа найкращих сюжетних зображень у рукописних книжках України XV ст., — було втрачено (Запаско, 1995, с. 71).

Пергаментна книга **Мукачівський Псалтир**, яку науковці датують XV ст., належить до «особливого книжкового мистецтва, у якому болгарсько-українська творча взаємодія проявилася і розвивалася найяскравіше» (Сопко, 2014, с. 78). Тривалий час книга перебувала в Мукачівському монастирі на Закарпатті. До наукового обігу її ввів у 1874 р. монах Мукачівського монастиря А. Ф. Кралицький (Кралицкий, 1874). Російський славіст І. І. Соколов засвідчив, що бачив цю книгу 1882 р. на виставці в Будапешті (Соколов, 1883, с. 450—468), після якої вона надійшла з Мукачівського монастиря (саме тому й така назва) до Закарпатського краєзнавчого музею, звідки її викрали в 1971 р. Рукопис повернули, і сьогодні він зберігається у фондах Закарпатського краєзнавчого музею.

За змістом Мукачівський Псалтир є частиною старозавітного тексту Біблії. Складається з канонічних псалмів. Такі книги часто використовували в церковній практиці й домашніх умовах. Рукопис має формат 22 × 25 см, складається зі 143 аркушів (без кінця), виконаний на пергаменті, оправа нова, дошки обтягнуті шкірою з двома металевими застібками. Написаний пізнім уставом без поділу на слова, речення в тексті виокремлено червоними крапками. Характер написання шрифту прямий, чіткий, нещільний, із притаманними для періоду XV ст. подовженнями нижніх виступів, текст укомпонований у 20 рядків, висота літер 2,2 мм. Кодекс оздоблений мініатюрою, заставками й узористими ініціалами (Сопко, 2014, с. 80).

Незважаючи на те що пам'ятка потрапила в поле зору науковців ще в XIX ст., питання про її походження й досі актуальне. Перший дослідник цього кодексу І. І. Соколов відніс Мукачівський Псалтир до рукописів

середньоболгарського письма початку XV ст. (Соколов, 1883, с. 450). Це підтвердив і А. С. Петрушевич (там само, с. 452), який навіть дійшов висновку, що його переписано з іще набагато давнішого протографа. На думку вченого, переписувач був жителем Підкарпатської території: «рукопись писана иждивеніємъ какого-то румуна Іоанна Логофета, стоящаго въ службѣ Молдавскаго господаря» (там само, с. 452). І. І. Соколов припускав, що Мукачівський Псалтир волоського походження, «і мініатюра з Іоанном Логофетом наводить на це припущення» (там само, с. 453). В. І. Бірчак (Бірчак, 1993), О. М. Колесса, Є. І. Сабов вказували на закарпатське походження рукопису. Ю. А. Яворський категорично наполягав на молдавських джерелах книги і вважав, що пам'ятка, можливо, була «перенесена ззовні в Закарпатську Русь» (Яворський, 1930, с. 8). В. Л. Микитась описав пам'ятку (Микитась, 1964, с. 21) і висловив думку про те, що цей рукопис належить «безпосередньо до закарпатської писемності» (Микитась, 1966, с. 21). Дослідник припускав, що Псалтир міг бути переписаний у Грушівському монастирі, принагідно зауважуючи, що «...ця рукописна пергаментна книга, прикрашена надзвичайно гарними як на свій час кольоровими орнаментами та заставками, із своїм чітким півуставним письмом користувалася в краї популярністю та належить до кращих здобутків нашої давньої культури» (Микитась, 1968, с. 69).

І. І. Соколов виокремив характерні для Мукачівського Псалтиря XV ст. орфографічні, фонетичні та морфологічні риси, однак не проаналізував їх та не зробив якихось узагальнень щодо мови рукопису. Спираючись на його спостереження, можна говорити про досить відчутний графіко-орфографічний другий південнослов'янський вплив. Це, зокрема, такі риси:

1) використання літери **ь** замість **ъ** після твердих приголосних на кінці слів (*азь, песь, западь, силь, врагь, рабь* та ін.)

2) типове вживання **ъ** замість **о** в префіксах, переважно з початковими **в** та **с** (*сътвори, вѣспита, вѣскрєнѣть, вѣспоемь*);

3) вживання **ъ** та **ь** в коренях слів після плавних (*скрѣби, грѣтань, сѣмрѣть, чрѣтога, плѣкъ*);

4) використання **ж**, який вийшов із ужитку на Русі після XII ст. (*сждь, бждеть, зѣби*);

5) звук [**йа**] передано здебільшого через **а** (*моа, блгаа, грѣхопаданіа*) та ін.

Водночас у тексті є чимало рис, типових для староукраїнських пам'яток, серед яких сплутування літер **и** та **ы** (*раби, сждби*), заміни, хоч і нечисленні, **ъ** > **о**, **ь** > **е** (*шоумомь, останокь, крѣпокь, праведень, непорочень, вѣчень*), заміна **е** на **о** після шиплячих, здебільшого в закінченнях (*нищомоу, оубившомоу*) тощо.

На сьогодні цю проблему ще не розв'язано, а правопис та мова пам'ятки потребують докладного наукового вивчення, так само, як і питання походження протографа. Актуальність таких досліджень зумовлена ще й тим, що проведений О. І. Сопко мистецтвознавчий аналіз орнаментальних оздоб Мукачівського Псалтиря засвідчив деякі розбіжності в

датуванні пам'ятки й визначив напрями руху в пошуках протографа. Не вдаючись до подробиць, зауважимо, що, на думку авторки, протографами рукопису могли слугувати волоські та болгарські книги, які зберігалися в монастирях. В оздобленні книги дуже відчутний балканський вплив, водночас «майстру вдалося досягти авторської своєрідності, а згодом поступово віддалитися від традиційних болгарських прототипів», тобто «йдеться про формування власних орнаментальних традицій у місцевих рукописних осередках карпатських земель тодішнього Угорського королівства» (Сопко, 2014, с. 78). Отже, Мукачівський Псалтир було переписано на території Закарпаття, ймовірно, «у книжкових майстернях Грушівського, Мукачівського чи інших монастирів» (там само). Щодо датування пам'ятки, то, враховуючи результати проведеного мистецтвознавчого аналізу, О. І. Сопко вважає, що період написання рукопису припадає не на середину, а, найімовірніше, на кінець XV — поч. XVI ст. (там само).

Іншою видатною пам'яткою, точно датованою та із зазначенням імені переписувача й місця написання, є **Королевське (Нялабське) Євангеліє 1401 р.**, що зберігається в Закарпатському краєзнавчому музеї. Книгу ввів у науковий обіг отець В. Пронін, який назвав її найстарішою слов'янською книгою на папері на Закарпатті (Пронин, 1957, с. 117). Дослідник указав переписувача, котрий на звороті передостаннього аркуша назвав себе «станиславо(м) гр(м)атико(м), мнѡ(г)грѣшны(м)», освіченим представником свого часу, що був не тільки переписувачем, але й коректором, редактором і, можливо, перекладачем (там само, с. 117—123). Імовірно, Станислав приїхав на Підкарпаття в складі дружини Ф. Корятовича в 1393 р. (Німчук, 2015, с. 200). Проте також можливо, що він походив із місцевого люду (там само). Євангеліє переписано в селі Королевому (Виноградівський р-н, Закарпатська обл.) поблизу колишнього замку Нялаб. В. Л. Микитась припускав, що ця книга могла бути «переписана з веління Федора Корятовича для потреб якого-небудь монастиря або церкви» (Микитась, 1968, с. 72). На лицьовому боці дарчого напису є записані імена власника (дарителя) рукопису Стефана Винца та його численних родичів і священника Никити, якому було подаровано цю книгу.

Королевське Євангеліє — це Тетраєвангеліє, або Чотириєвангеліє, у якому послідовно подано одне за одним Євангелія від Матвія, Луки, Марка й Іоана. Тепер такий тип Євангелія для нас цілком звичний. Але в домонгольську добу, як зазначає С. Д. Федака, він був давньоруській книжності майже невідомим. Тоді побутували Євангелія-апракоси, які давали вперемішку окремі уривки з усіх чотирьох канонічних Євангелій у тій послідовності, як їх тиждень за тижнем читають на церковній службі впродовж року (Федака, 2011). Тип же Чотириєвангелія остаточно утверджується на наших землях тільки в XV ст.

У Євангелії відчутний другий південнослов'янський графіко-орфографічний вплив. П. П. Чучка виявив близько 10 графічних та мовних особливостей, які незаперечно вказують на сильну південнослов'янську писемну традицію писаря (Чучка, 1994, с. 51—52). Серед них: уживання ї

замість **і** (*божіи, Марїа, Сїмеон*), пропуск **й** перед голосними (*братїа, сїа*), змішування **ъ** та **ь** (*рабъ, сыновъ, соборъ*) та ін.

Мова пам'ятки церковнослов'янська, але з багатьма елементами української мови. Серед характерних рис В. В. Німчук виокремлював такі:

1) буква **ы** виступає згідно з етимологією і відповідно до фонемі **ы** в сучасних українських закарпатських говорах: *посла рабы* (КЄ, с. 40 зв.), *сырныи* (130 зв.), *быти* (133), *ѡлѡкы* (135), *двѣ рыбѣ* (146) тощо. На місці етимологічного **ы** спостерігаємо **и** в прислівнику *нинѣ* (151; 154 зв.), що, як зазначав В. В. Німчук, характерно для цього слова й у інших староукраїнських пам'ятках, зокрема Четї 1489 р., старобілоруських текстах і в деяких сучасних білоруських говорах (Німчук, 2015, с. 209);

2) перехід редукованих **ъ** та **ь** у сильній позиції в **е** та **о** відповідно: *болень* (46 зв.), *праве(д)ники* (57), *вѣнець* (79 зв.), *ѡмершаго* (158 зв.), *тогда* (45);

3) нечисленні фіксації переходу **е** в **о** після шиплячих перед складом із твердим приголосним: *сѡж(д)ѡцѡмоу* (97), *имѡцѡмоу* (123);

4) букву **ѣ** вжито загалом згідно з етимологією: *слѣнца* (96 зв.), *хлѣбъ* (146), *вѣ грѣсѣ* (152) та ін. Буква **е** на місці **ѣ** засвідчена в слові *недела* (що могло бути в протографі). З протографа, очевидно, перейшло написання **ѣ** замість **ѣ**: *вѣсѣкого* (109), *вышнѣго* (79 зв.);

5) «новий» **ѣ** (**ѣ** на місці етимологічного **е** в новозакритому складі): *ѡбитѣль* (129).

Питання про протограф пам'ятки потребує ще докладного вивчення. Переписав його українець, імовірно, закарпатець, елементи рідної мови якого відображені в книжці (там само, с. 210).

Цей манускрипт є одним із найкращих зразків українського книжкового мистецтва. Книга розкішно оформлена: ініціали, заставки, орнаменти виконано золотом, кіновар'ю, лазур'ю, охрою, зеленню та іншими фарбами, які, незважаючи на велику давність, збереглися до сьогодні. В оформленні застосовано різні стилі — тератологічний орнамент, народну орнаменталістику, нововізантійський стиль. «Усе це свідчить про те, що людина, яка займалася оздобленням книги, була художньо дуже майстерною, а головне — прогресивною. Так, зразки нововізантійського стилю, окрім Королівського Євангелія, серед творів того періоду зустрічаються хіба ще в Київському псалтирі. А використання народних орнаментів — для того часу явище взагалі неймовірно рідкісне й нове», — зазначає О. І. Долгош-Сопко (Тернавська, 2011). Більшість сторінок книги, однак, серйозно пошкоджено вологою та часом, літери розпливлися і майже зникли в розмитих плямах. Відносно чіткими є лише заголовкові написи червоною фарбою. Вони виявилися найбільш стійкими до вологи. Повністю прочитати всі збережені сторінки книги можна лише під інфрачервоним світлом.

Зауважмо, що в XIV—XVI ст. рукописна книга Закарпаття була під значним впливом європейських культур, зокрема — грецької, німецької та італійської. Це пов'язано із запрошенням угорськими королями майстрів з Італії та Німеччини для будівництва як світських, так і духовних споруд, що мало значний вплив на розвиток духовної культури загалом та

рукописного книжкового мистецтва зокрема (Долгош-Сопко, 2008, с. 65). Однак місцеві майстри не сліпо наслідували європейське мистецтво, а вносили до нього свої особливі риси. Таким чином протягом XIV—XVIII ст. у Карпатах витворився особливий тип руської культури, яку в науковій літературі названо карпаторуською (Мишанич, 1994, с. 29).

Отже, релігійні твори, а з ними й церковнослов'янська мова, посідали повноправне місце в культурі й писемності Закарпаття XIV—XV ст.

Важливе значення для вивчення «закарпатського» варіанта староукраїнської мови, а також для глибшого дослідження мовних рис згаданих церковнослов'янських пам'яток мають післямова до Королівського Євангелія 1401 р. та дарча грамота Стефана (Степана) Винца, додана до цього ж Євангелія, а також єдиний офіційний документ із території Закарпаття XIV—XV ст., написаний староукраїнською мовою, — підтвердна грамота синів воєводи Балка про передачу земель у власність Грушівському монастирю від 1 травня 1404 р.

Публікацію післямови до Королівського Євангелія та дарчої грамоти здійснили В. Л. Микитась та П. П. Чучка (Микитась & Чучка, 1968). Давня доля манускрипту пов'язана з родом шляхтича Степана Винца, який, імовірно, купив Євангеліє і подарував його священникові Никиті, доручивши зберігати нащадкам попа. Дарчу грамоту, збережену в кінці Євангелія, написав Станислав Граматик, що скопіював книжку в 1401 р. Напевне, як зазначав В. В. Німчук, цим самим роком треба датувати датаційний документ (Німчук, 2015, с. 198). Грамота відбиває риси південнослов'янської орфографії, як і післямова та саме Євангеліє. Незважаючи на це, у документі «досить відчутний струмінь живої української мови з її специфічними особливостями»: лексичними (*по прозвищѣ, прѣвнѣчѣтѣмъ, полакомитса, добыткѣ*), фонетичними (*сѣперникъ*) чи фонетико-морфологічними (*да служить, кто прѣступить*) (Микитась & Чучка, 1968, с. 65).

У самому кінці Королівського Євангелія під канонічним текстом подано **післямову**:

Съ тетраеу(г)л, исписаса въ нела(б)скѣ(м) гра(дѣ), ѣ
 михалевѣ избѣ, кра(л)хазскои.
 вл(т)ѣ сѣѣ. станисла
 во(м) гр(м)атико(м), мнѣ(г)
 грѣшны(м). ѣ хѣ: +

У графічному та орфографічному аспектах післямова майже нічим не відрізняється від Євангелія (там само, с. 63). На думку В. В. Німчука, лаконічна післямова Станислава Граматика дає мінімальний матеріал для судження про його рідну мову (діалект) (Німчук, 2015, с. 202). П. П. Чучка та В. Л. Микитась зазначали, що вокалізація **въ > у** (*ѣ михалевѣ избѣ*) та наявність початкового **и** в дієслівній формі *исписаса* свідчать хіба що про те, що мовець міг походити десь із півдня східнослов'янської мовної території (Микитась & Чучка, 1968, с. 64).

Мовою і стилем післямова та дарча дуже нагадують закарпатську грамоту 1404 р. **Підтвердна грамота** синів воєводи Балка від 1 травня 1404 р.

зберігається в Національному архіві Угорщини. Документ віднайшов російський учений О. Л. Петров в архіві Народного музею (Nemzeti Muzzeum) у Будапешті в 20-х рр. XX ст. і вперше надрукував разом із фотокопією в Празі 1926 р. у «*Filologickém sborníku České Akademie věd a umění*» (VIII, с. 179—184, 234—239). Наступного року в Ужгороді вчений опублікував окреме дослідження «Древнѣйшая церковнославянская грамота 1404 г. о карпаторусской территории» (Петровъ, 1927). Це видання привернуло увагу інших дослідників, серед яких — Н. Йорга (Jorga, 1926), І. А. Панькевич (Панькевич, 1925), Г. Ю. Геровський (Геровский, 1940; Геровский, 1995), Т. Іванчук (Ivanciuc, 2014), А. Золтан (Золтан, 2014), В. Гешев (Гешев, 2017) та ін. Докладний опис грамоти з мовно-історичним аналізом здійснив М. С. Антошин (Антошин, 1955).

Грамоту написано на внутрішньому шорсткому боці щільного пергаментного листка, місцями прорваного і з червоточинами. Зовнішній бік відполірований. Документ слугував раніше як палітурка невеликого рукопису: листок зігнутий удвічі, доволі важко розгинається і в ньому ще збереглася нитка, якою зшивали рукопис. Закарпатська грамота 1404 р. не є оригіналом. Це копія чи переклад (?), який написав одночасно з оригіналом, імовірно, монах Грушівського монастиря для потреб самого монастиря.

Одним із основних і найбільш суперечливих є питання про мову грамоти. Її першовідкривач О. Л. Петров уважав, що документ написав румун церковнослов'янською мовою, яка відбиває змішування румунсько-болгарської та сербської орфографії (Петровъ, 1927, с. 4). Подібної думки дотримувався і Г. Ю. Геровський. На його переконання, мова грамоти — церковнослов'янська, яку в той час румуни використовували в усіх сферах життя і яка в них зберігала південнослов'янські особливості (тобто це була церковнослов'янська мова болгарської редакції). Писар-румун, очевидно, народився в прикордонній смузі, володів руською мовою і вніс у грамоту деякі особливості карпаторуського діалекту та навіть декілька мовних рис, характерних для південноруських грамот. Таким чином, як зазначав Г. Ю. Геровський, у грамоті з'явилася суміш церковнослов'янської мови болгарської редакції з руською мовою, написаною південнослов'янським (сербсько-болгарським) правописом (Геровский, 1995, с. 40). На думку М. С. Антошина, Г. Ю. Геровський дає дуже заплутане визначення мови грамоти — церковнослов'янсько-болгарсько-румунсько-русько-сербська. Такої мови немає, тому це визначення не може бути прийняте (Антошин, 1955, с. 5). Зазначимо, що Г. Ю. Геровський не досліджував фонетику, граматику, лексику, стилістику цього документа й спирався тільки на те, що грамота виходить від румунських дворян, отже, її написав румун. Сам М. С. Антошин відстоював думку про давньоруську мову грамоти (там само, с. 61).

Румунський дослідник Т. Іванчук вважає, що грамоту написав румун для своїх співвітчизників, а мова її церковнослов'янська сербської редакції (Serbian Church Slavonic) (Ivanciuc, 2014, с. 13). У XV ст. румуни справді використовували церковнослов'янську мову, однак болгарської,

а точніше — середньоболгарської, редакції, і риси цієї мови відображені в грамоті. До власне болгаризмів належать слова *азъ, създаше, прѣд, дългополскои* (Гешев, 2017, с. 25). В. Гешев правильно називає їх правописно-фонетичними болгаризмами. Адже названі лексеми відбивають не особливості мови написання грамоти загалом, а тільки правописні традиції (т. зв. другий південнослов'янський графіко-орфографічний вплив), принесені на територію Мараморошу румунами-волохами.

До власне сербських рис можна віднести написання **ь** замість **ъ** після твердих приголосних, здебільшого в кінці слів (*пань, брать*), **е** замість **ѣ** чи **ѧ** (*име, Косте*). Цих ознак, безперечно, не достатньо, щоб визначати мову грамоти як церковнослов'янську сербської редакції.

Наявність діалектизмів та мадяризмів у тексті документа дало підстави дослідникам говорити про те, що переписувач грамоти був представником корінного населення Закарпаття. Чеський дослідник Ф. Тихий іще в I пол. XX ст. вказував на те, що мова найстарішої підкарпаторуської пам'ятки не церковнослов'янська, це мова, яку вживали на початку XV ст. на Південно-Східному Закарпатті, в Марамороші (Tichý, 1938, с. 5—6). Карпаторуською називав її і В. Л. Микитась (Микитась, 1968).

Докладно вивчивши історію написання грамоти, враховуючи результати мовного аналізу тексту документа, вважаємо, що закарпатську грамоту 1404 р. написано староукраїнською мовою з деякими церковнослов'янськими елементами, спричиненими другим південнослов'янським впливом (що характерно і для всіх інших відомих пам'яток Закарпаття XIV—XV ст.), та діалектними рисами, особливо відчутними в лексиці (*немиши, вицашпань, жѣпань, сесь, оурикь* та ін.).

Аналізуючи мову пам'яток із території Закарпаття XIV—XV ст., а особливо відшукуючи в них риси діалектного мовлення, важливо пам'ятати, що населення краю було різнонаціональним (українці, угорці, румуни, словаки, саксонці, які поступово «мадяризувалися»)¹. Власне, навіть українська людність Закарпаття складалася з трьох основних прошарків: 1) давнього населення; 2) переселенців із тієї частини Карпат, які могли приходити з Буковини, Молдавського князівства, Галичини через перевали; 3) окремих груп, які могли приходити з більш віддалених територій України (Дэже, 1967, с. 64). Відповідно пам'ятки відбивають риси староукраїнської мови, характерні для більшості рукописів з різних територій сучасної України.

На жаль, сьогодні через фактичну відсутність пам'яток ділового стилю, у яких найкраще виявляються риси народного мовлення, ми дуже мало можемо сказати про те, якою ж мовою говорили українці Закарпаття XIV—XV ст. Дослідник історії закарпатського діалекту Л. Деже схарактеризував власні назви, виявлені в латинських документах того часу.

¹ Визначити межі розселення різних національностей та їхню кількість досить складно, оскільки з XIV—XV ст. ми не маємо переписів із вказівкою на мову населення (Дэже, 1967, с. 33).

Мовний аналіз матеріалу дав йому підстави визначити деякі основні фонетичні тенденції закарпатських українських говорів. Більшість зафіксованих явищ спостережено по всій тодішній мовній області, і вони сьогодні належать до суттєвих особливостей середньозакарпатських говорів. Це такі, як: $\check{e} > i$ (*Bilke, Lyzkothawa, Ryczka*), у новозакритому складі $o > u$ (за винятком тих говорів, у яких на місці **u** виступило \ddot{u}, i) (*Kuzupathaka, Prysluphege*), $e > o$ перед твердими приголосними (*Chornouada, Mistichow*), тенденція до звуження голосних **o, e** (*Hwrniachjalwa, Lwssok*); $g > h$ (*Herincse, Ihnath*), $l > \check{y}$ (*Wewche*) у кінці складу (Дэже, 1967, с. 64). Однак невелика кількість таких фактів не дала дослідникові змоги встановити, чи були діалектні відмінності під час їх поширення на різних територіях (там само).

На думку В. В. Німчука, топоніми українського походження, зафіксовані на Підкарпатті в документах від початку XIII ст., вказують, що предки закарпатців на нинішніх теренах передгір'я і долинах живуть принаймні з XII ст. Збережена мікротопонімія XIV—XV ст. свідчить, що тут спадково мешкало русько-українське населення (Німчук, 2015а, с. 34). Подальші студії над пам'ятками, у яких відображені особливості мовлення закарпатців у XVI—XVIII ст., переконали вченого, що основні відмінності закарпатського діалекту від інших територіально-мовних систем, напевне, сформувалися до кінця XVII — початку XVIII ст., які (системи) теж на цю добу консолідувалися (там само, с. 35).

Отже, офіційною мовою на Закарпатті, яке входило до складу Угорського королівства, у XIV—XV ст. була латинська. Крім того, латину активно пропагувала й використовувала католицька церква. Незважаючи на це, насамперед завдяки діяльності православних монастирів на Закарпатті поширювали й переписували релігійні твори церковнослов'янською мовою. На жаль, через несприятливі історичні умови їх збереглося дуже мало — дві пергаментні книги (Ужгородський півустав, Мукачівський Псалтир) та одна паперова (Королевське Євангеліє). Як би писар не намагався дотримуватися усталених норм, живі розмовні елементи проникали в тексти. Зокрема, спільними для всіх названих пам'яток фонетичними рисами є перехід **e** в **o** після шиплячих; перехід редукованих **ъ, ь** у сильній позиції в **o** та **e** відповідно; поява, хоч і обмежена, «нового» **ѣ**. Це дає підстави говорити про українську редакцію церковнослов'янської мови.

Однак мовні особливості Ужгородського півустава, Мукачівського Псалтиря та Королевського Євангелія вивчено досить мало. І якщо певні графічні, фонетичні, подекуди морфологічні риси хоч якось прокоментували в науковій літературі, то лексика, синтаксис узагалі залишилися поза увагою дослідників.

Маловивченим залишається питання про діалектні особливості всіх закарпатських рукописних текстів, що зумовлено насамперед фактичною відсутністю пам'яток ділового стилю, у яких розмовні елементи відображаються найяскравіше. Окремі дослідження Л. Деже, певні зауваги О. М. Колесси, П. П. Чучки, В. Л. Микитася, В. В. Німчука та ін. наштовхують на

думку про зародження діалектних відмінностей на території Закарпаття тільки в XIV—XV ст.

Привертає увагу спільна як для релігійних творів, так і для ділових документів особливість — досить відчутний другий південнослов'янський графіко-орфографічний вплив. Саме це явище зумовило різні погляди на мову написання закарпатських пам'яток, аж до кваліфікування її як церковнослов'янської сербської чи болгаро-сербської редакції.

Проаналізовані пам'ятки з території Закарпаття XIV—XV ст. більшою чи меншою мірою висвітлено в науковій літературі, однак до сьогодні на низку питань немає остаточної відповіді, а мова цих рукописів потребує докладнішого вивчення в річищі новітніх досліджень і публікацій, враховуючи, зокрема, й свідчення мистецтвознавчого аналізу.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- Гр. 1404 — *Закарпатська грамота 1404 р.* Q 10 / 1924 60 DIPLOMATIKAI LEVÉLTÁR (Q szekció), Gyűjteményekből (P és R szekcióból és állagtalán fondok), Magyar nemzeti múzeumi törzsanyag (Q 10). DL 42811, Національний архів Угорщини, Будапешт, Угорщина.
- КЄ — Сопко (Долгош), О. І. (упоряд.). (2015). *Королевське Євангеліє 1401 року. Дослідження і матеріали до факсимільного видання*. Ужгород: МПП «Гражда».
- Мук. Пс. — Соколов, И. (1883). Мукачевская Псалтырь XV в. У *Сборник статей по славяноведению, составленный и изданный учениками В. И. Ламанского* (с. 450—468). Санкт-Петербург.
- Уж. П. — Колесса, О. (1900). Ужгородський «Полѣставъ», у пергаментовій рукописі XIV в. *ЗНТШ*, 141—142.

ЛІТЕРАТУРА

- Антошин, Н. С. (1955). Закарпатская грамота 1404 г. *Научные записки Ужгородского университета*, 13, 3—62.
- Бірчак, В. (1993). *Літературні стремління Підкарпатської Русі*. Ужгород: Патент. (Уперше опубліковано 1921).
- Геровский, Г. (1940). О языке грамоты 1404 года Грушевскому монастырю на Карпатской Руси. *Slavia*, XVII(3), 354—373.
- Геровский, Г. Ю. (1995). *Язык Подкарпатской Руси*. (Перевод с чешского). Москва. (Впервые опубликовано 1934).
- Гешев, В. (2017). Среца на украинския и българския език в средновековна Молдова. *Българска украинистика*, 7, 8—41.
- Гранчак, І. (ред.). (1993). *Нариси історії Закарпаття*. (Том I: *З найдавніших часів до 1918 року*). Ужгород: Гражда.
- Долгош-Сопко, О. (2008). Загальна характеристика манускриптів Закарпаття XIV—XIX ст. *Вісник Львівської національної академії мистецтв. Спецвипуск*, VI, 62—73.
- Дэже, Л. (1967). *Очерки по истории закарпатских говоров*. Будапешт: Издательство АН Венгрии.
- Запаско, Я. (1995). *Українська рукописна книга*. Львів: Світ.
- Золтан, А. (2014). *Interslavica. Исследования по межславянским языковым и культурным контактам*. Москва: Индрик.
- Колесса, О. (1900). Ужгородський «Полѣставъ», у пергаментовій рукописі XIV в. *ЗНТШ*, 141—142.
- Кралицкий, А. (1874). Важная находка. *Слово*, 69, 4.
- Лучкай, М. М. (1999). *Історія карпатських русинів: у 6 т.* (т. 2.). (Ю. М. Сак, дешифрування рукопису, пер.). Ужгород: Закарпаття.
- Микитась, В. (1966). *Літературний процес на Закарпатті доби феодалізму*. Ужгород: Видавництво Ужгородського університету.

- Микитась, В. Л. (1964). *Давні книги Закарпатського державного краєзнавчого музею: Опис і каталог* (ч. 2.) Львів: Видавництво ЛДУ.
- Микитась, В. Л., & Чучка, П. П. (1968). Дві закарпатські оригінальні пам'ятки початку XV ст. *Мовознавство*, 1, 62—68.
- Микитась, В. Л. (1968). *Давня література Закарпаття: Нариси літератури Закарпаття доби феодалізму*. Львів: Видавництво ЛДУ.
- Мишанич, О. (1994). Український контекст давньої літератури Закарпаття. У *Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали Міжнародної наукової конференції, 1—4 вересня 1993 р.* (с. 27—46). Ужгород: Гражда.
- Недзельський, Е. (1932). *Очерк карпаторусской литературы*. Ужгород.
- Німчук, В. В. (2015). Королівське (Нялябське) Євангеліє 1401 року. *Hungaro-Ruthenica*, VII, 195—214.
- Німчук, В. В. (2015а). Причинки до закарпатського діалектогенезу. У В. М. Мойсієнко (ред.), *Український глотогенез: Матеріали Міжнародної наукової конференції* (с. 19—38). Житомир: Полісся.
- Панькевич, І. (1925). Найдавніша грамота підкарпаторуська. *Подкарпатська Русь*. Річн., II(7), 114—115. Ужгород.
- Петровъ, А. (1927). *Древнѣйшая церковнославянская грамота 1404 г. о карпаторусской терриоторіи: Къ основанію Грушевскаго монастыря св. архангела Михаила въ Мараморошѣ (съ фотографическимъ снимкомъ)*. Ужгородъ.
- Пронин, В. (1957). Закарпатское Евангелие 1401 г. *Православная мысль*, 2, 117—123. Прага.
- Соколов, І. (1883). Мукачевская Псалтырь XV в. В *Сборник статей по славяноведению, составленный и изданный учениками В. И. Ламанского* (с. 450—468). Санкт-Петербург.
- Сопко, О. І. (2014). Структура рукопису «Мукачівського Псалтиря» XIV—XV ст.: інтерпретація шрифтової форми. *Вісник Закарпатського художнього інституту*, 5, 78—81.
- Тернавська, Н. (2011). Королівське Євангеліє зберігає багато таємниць. *Старий замок*. <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/49524>.
- Федака, С. (2011). Сім загадок Королівського Євангелія. *Голос Карпат*. <https://zakarpattia.net.ua/News/89983-Sim-zahadok-Korolivskoho-IEvanheliia>.
- Чучка, П. (1994). Початки писемності на Закарпатті: гіпотези, вигадки і факти. У *Культура Українських Карпат: традиції і сучасність: матеріали Міжнародної наукової конференції, 1—4 вересня 1993 р.* (с. 47—58). Ужгород: Гражда.
- Яворський, Ю. (1930). *Значение и место Закарпатья в общей схеме русской письменности*. Прага.
- Iorga, N. (1926). *O mărturie din 1404: A celor mai vechi "moldoveni"*. București: Cultura nationala.
- Ivanciuc, T. (2014). Acte medievale românești emise la Sighet. *Revista Arhivei Maramureșene*, 7, 13—27.
- Tichý, F. (1938). *Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi*. Praha.

LEGEND

- Hr. 1404 — *Zakarpats'ka hramota 1404 r.* [Unpublished manuscript]. Q 10 / 1924 60 DIPLOMATIKAI LEVÉLTÁR (Q szekció), Gyűjteményekből (P és R szekcióból és állagtalán fondok), Magyar nemzeti múzeumi törzsanyag (Q 10). DL 42811, the National Archives of Hungary, Budapest, Hungary.
- KIe — Sopko (Dolhosh), O. I. (Ed.). (2015). *Korolevs'ke Evanheliie 1401 roku. Doslidzhennia i materialy do faksymil'noho vydannia*. Uzhhorod: Grazhda.
- Muk. Ps. — Sokolov, I. (1883). *Mukachevskaia Psaltyr' XV v.* In *Sbornik statei po slavianovedeniiu, sostavlenyi i izdannyi uchenikami V. I. Lamanskogo* (pp. 450—468). Saint Petersburg (in Russian).
- Uzh. P. — Kolessa, O. (1900). *Uzhhorods'kyi "Polustav", u pergaminovii rukopysy XIV v.* *Zapsyky Naukovoho Tovarystva Imeni Shevchenka*, 141—142 (in Ukrainian).

REFERENCES

- Antoshin, N. S. (1955). *Zakarpatskaia gramota 1404 g.* *Nauchnye Zapiski Uzhgorodskogo Universiteta*, 13, 3—62 (in Russian).

- Birchak, V. (1993). *Literaturni stremlinnia Pidkarpats'koï Rusy*. Uzhhorod: Patent. (Original work published 1921) (in Ukrainian).
- Chuchka, P. (1994). Pochatky pysemnosti na Zakarpatti: Hipotezy, vyhadky i fakty. In *Kul'tura Ukraïns'kykh Karpat: Tradytsii i suchasnist'*. *Materialy Mizhnarodnoï naukovoï konferentsii, September 1—4, 1993* (pp. 47—58). Uzhhorod: Hrazhda (in Ukrainian).
- Dezhe, L. (1967). *Ocherki po istorii zakarpatskikh govorov*. Budapest: Akadémiai kiadó (in Russian).
- Dolhosh-Sopko, O. (2008). Zahal'na kharakterystyka manuskryptiv Zakarpattia XIV—XIX st. *Visnyk Lvivs'koï Natsional'noï Akademii Mystetstv*, 6, 62—73 (in Ukrainian).
- Fedaka, S. (2011, November 25). Sim zahadok Korolivs'koho Ievanheliia. *Holos Karpat*. <https://zakarpattia.net.ua/News/89983-Sim-zahadok-Korolivskoho-IEvanheliia> (in Ukrainian).
- Gerovskii, G. (1940). O iazyke gramoty 1404 goda Grushevskomu monastyriu na Karpatskoï Rusi. *Slavia*, 17(3), 354—373 (in Russian).
- Gerovskii, G. I. (1995). *Iazyk Podkarpatskoï Rusi*. (Transl. from Czech). Moscow. (Original work published 1934) (in Russian).
- Geshev, V. (2017) Sreshta na ukraïnskaia i bulgarskaia ezik v srednovekovna Moldova. *Bulgarska Ukrainistika*, 7, 8—41 (in Bulgarian).
- Hranchak, I. (Ed.). (1993). *Narysy istorii Zakarpattia*. (Vol. 1: *Z naidavnishykh chasiv do 1918 roku*). Uzhhorod: Hrazhda (in Ukrainian).
- Iavorskii, I. (1930). *Znachenie i mesto Zakarpat'ia v obshhei skheme russkoï pis'mennosti*. Prague (in Russian).
- Iorga, N. (1926). *O mărturie din 1404: A celor mai vechi "moldoveni"*. Bucharest: Cultura nationala (in Romanian).
- Ivanciuc, T. (2014). Acte medievale românești emise la Sighet. *Revista Arhivei Maramureșene*, 7, 13—27 (in Romanian).
- Kolessa, O. (1900). Uzhhorods'kyi "Polustav", u pergaminovii rukopysy XIV v. *Zapysky Naukovo-ho Tovarystva Imeni Shevchenka*, 141—142 (in Ukrainian).
- Kralickii, A. (1874). Vazhnaia nakhodka. *Slovo*, 69, 4 (in Russian).
- Luchkai, M. M. (1999). *Istoriia karpats'kykh rusyniv* (Vol. 2) (I. M. Sak, Trans.). Uzhhorod: Zakarpattia (in Ukrainian).
- Mykytas', V. (1966). *Literaturnyi protses na Zakarpatti doby feodalizmu*. Uzhhorod: Vydavnytstvo Uzhhorods'koho universytetu (in Ukrainian).
- Mykytas', V. L., & Chuchka, P. P. (1968). Dvi zakarpats'ki oryhinal'ni pam'iatky pochatku XV st. *Movoznavstvo*, 1, 62—68 (in Ukrainian).
- Mykytas', V. L. (1964). *Davni knyhy Zakarpats'koho derzhavnogo kraieznavchoho muzeiu: Opys i katalog* (Vol. 2). Lviv: Vydavnytstvo LDU (in Ukrainian).
- Mykytas', V. L. (1968). *Davnia literatura Zakarpattia: Narysy literatury Zakarpattia doby feodalizmu*. Lviv: Vydavnytstvo LDU (in Ukrainian).
- Myshanych, O. (1994). Ukraïns'kyi kontekst davn'oï literatury Zakarpattia. In *Kul'tura Ukraïns'kykh Karpat: Tradytsii i suchasnist'*. *Materialy Mizhnarodnoï naukovoï konferentsii, September 1—4, 1993* (pp. 27—46). Uzhhorod: Hrazhda (in Ukrainian).
- Nedzel'skii, E. (1932). *Ocherk karpatorusskoï literatury*. Uzhgorod (in Russian).
- Nimchuk, V. V. (2015). Korolevs'ke (Nialabs'ke) Ievanheliie 1401 roku. *Hungaro-Ruthenica*, 7, 195—214 (in Ukrainian).
- Nimchuk, V. V. (2015a). Prychynky do zakarpats'koho dialektohenezu. In V. M. Moisiienko (Ed.), *Ukraïns'kyi hlohenez: Materialy Mizhnarodnoï naukovoï konferentsii* (pp. 19—38). Zhytomyr: Polissia (in Ukrainian).
- Pan'kevych, I. (1925). Naidavniisha hramota pydkarpatorus'ka. *Podkarpatska Rus'*, 2(7), 114—115. Uzhhorod (in Ukrainian).
- Petrov, A. (1927). *Drevneishaia tserkovnoslavianskaia gramota 1404 g. o karpatorusskoï territorii: K osnovaniiu Grushevskogo monastyria sv. arkhangela Mikhaïla v Maramoroshe (S fotografi-cheskim snimkom)*. Uzhhorod (in Russian).
- Pronin, V. (1957). Zakarpatskoe Evangelie 1401 g. *Pravoslavnaia mysl'*, 2, 117—123. Prague (in Russian).
- Sokolov, I. (1883). Mukachevskaia Psaltyr' XV v. In *Sbornik statei po slavianovedeniiu, sostavlenyi i izdannyi uchenikami V. I. Lamanskogo* (pp. 450—468). Saint Petersburg (in Russian).

- Sopko, O. I. (2014). Struktura rukopysu “Mukachivs'koho Psaltyria” XIV—XV st.: Interpretatsiia shryftovoï formy. *Visnyk Zakarpats'koho Khudozhn'oho Instytutu*, 5, 78—81 (in Ukrainian).
- Ternavs'ka, N. (2011). Korolivs'ke Ievanheliie zberihaie bahato taiemnyts'. *Staryi Zamok*. <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/49524> (in Ukrainian).
- Tichý, F. (1938). *Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi*. Prague (in Czech).
- Zapasko, I. (1995). *Ukraïns'ka rukopysna knyha*. Lviv: Svit (in Ukrainian).
- Zoltan, A. (2014). *Interslavica. Issledovaniia po mezhslavianskim iazykovym i kul'turnym kontaktam*. Moscow: Indrik (in Russian).

Статтю отримано 05.10.2021

Ruslana Kotsa, Candidate of Sciences in Philology, Researcher
in the Department of History of the Ukrainian Language and Onomastics,
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevs'kyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: rgomonai@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2074-2250>

AN EVOLUTION OF THE BOOK TRADITION IN TRANSCARPATHIA

The evolution of language is determined by social, historical, and cultural factors. Over the 14th—15th centuries Transcarpathia was a part of the Kingdom of Hungary with the official Latin language being actively used by the Catholic Church. At that time Orthodox Church dominated in the region, and Mukachevo and Hrushovo monasteries served as the most important cultural and educational centers. Monks copied and distributed religious texts in Church Slavonic within the community. This paper discusses religious and secular written records extant from Transcarpathia, e.g., Uzhhorod Half-Uncial (the late 14th and early 15th century), Mukachevo Psalter (the 15th century), Korolevo Gospel (1401), and the 1401 and 1404 charters.

The author looks into the feature of the language used in the aforementioned documents and argues that religious texts are marked with Ukrainian Church Slavonic properties and nonreligious texts with Middle Ukrainian properties. The second South Slavic influence as reflected in spelling alongside vernacular Ukrainian allows to speak not only about the Middle Ukrainian language foundation of the Transcarpathian written records but also about some Transcarpathian dialect features. A lack of secular records, i.e., official documents, reflecting predominately vernacular elements, except for the copy of the 1404 charter, gives, however, a vague idea of Middle Ukrainian language of administration and complicates the study of the history of the Transcarpathian dialect.

Keywords: *Middle Ukrainian, Ukrainian Church Slavonic, the 14—15th century written Transcarpathian records, Transcarpathian dialect*